

УДК 378.036

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА, ПЕДАГОГІЧНА І ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ

О.Б.Осаульчик

Анотація. У статті представлено результати аналізу базових елементів та супровідних понять категорії “творчий потенціал” у психологічному, педагогічному і філософському аспектах.

Ключові слова: творчість, творчий потенціал, особистість, творча діяльність, креативність, творче мислення, конструктивна творчість, деструктивна творчість.

Аннотация. В статье представлены результаты анализа базовых элементов и близких понятий категории “творческий потенциал” в психологическом, педагогическом и философском аспектах.

Ключевые слова: творчество, творческий потенциал, личность, творческая деятельность, креативность, творческое мышление, конструктивное творчество, деструктивное творчество.

Summary. In the article the analysis of the basic elements and near concepts for the category “creative potential” is given in the psychological, pedagogical and philosophical aspects.

Key Words: creation, creative potential, personality, creative activity, creativity, creative thinking, constructive work, destructive work.

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху інформаційного суспільства, коли інформація й освіта стають тим капіталом, у який варто вкладати свої сили і час. Засновники інформаційного суспільства Белл, Несбітт та інші вважали, що основою нового виробництва буде розумова праця, яка базується на інформатиці й супер-технології. Кінцевим продуктом такого виробництва мають бути не мільйони ідентичних товарів, а творчі надбання у вигляді індивідуальних продуктів споживання і послуг. Таким чином, освітня модель, яка відповідає такому суспільству, має назву “креативна” або ж “інноваційна”. Болонський процес актуалізує цю модель, зокрема, у рамках запровадження фундаменталізації освіти і самоосвіти. “Фундаментальна освіта – це та база, яка згодом дасть змогу варіювати види діяльності, змінювати професії, підвищувати кваліфікацію” [1, с.8]. Отже, ще не так давно популярна “вузька спеціалізація” сьогодні себе не виправдовує, необхідні фахівці з фундаментальною освітою, які б могли швидко адаптуватися до нових умов і техніки. Фундаменталізація освіти передбачена, насамперед, задля подальшої гнучкості у виборі професії.

Саме формування творчого потенціалу майбутніх фахівців є необхідною передумовою в цьому аспекті.

З іншої позиції, в сучасному світі інформація надзвичайно стрімко зростає і змінюється. Викладач не в змозі забезпечити студентів всією необхідною інформацією, тому вихід єдиний та доцільний – це скеровувати їх на самоосвіту. Провідне положення Болонського процесу про самоосвіту відповідає загальноєвропейському освітньому принципу “освіти протягом усього життя”. Останнє стає можливим лише за умови продуктивного творчого саморозвитку й самоосвіти. Виходячи зі сказаного, основним завданням викладача слід вважати формування творчого потенціалу студентів і навичок самоосвіти: не викладати максимум інформації в готовому вигляді, а навчити шукати і обробляти інформацію самостійно. “Високий рівень самостійної роботи студентів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій створює сприятливі умови для реалізації внутрішнього потенціалу тих, хто навчається” [2, с.99]. Отже, освіта в сучасних умовах – це не стільки передача знань, як формування творчої особистості, здатної забезпечувати себе інформацією і вдосконалюватись. Творчий потенціал людини є тим критерієм, який допоможе легко адаптуватися в різних умовах праці, гнучко варіювати види діяльності, стане в нагоді у розв’язанні завдань і суперечностей будь-якої складності, а також сприятиме розвитку особистості. В означеному контексті постає необхідність аналізу категорії “творчий потенціал” в педагогічному, психологічному і філософському аспектах.

Аналіз наукових досліджень з даної проблеми. Підвищена увага до категорії “творчий потенціал”, викликана науковими причинами зумовила появу праць В.Моляко, Л.Божович, В.Войтка, І.Беха, І.Булах, М.Боришевського, О.Киричука, С.Максименка, Г.Пустовіта, Т.Сущенко, Г.Бала та інших. Аналіз наукової літератури свідчить, що погляди різних науковців на категорію “творчий потенціал” не співпадають, а відповідно й немає загальноприйнятих методичних рекомендацій щодо його формування й накопичення.

Метою даної статті вважаємо огляд історичних передумов і проведення аналізу поняттєвого апарату феномена “творчий потенціал”.

Виклад основного матеріалу. Оскільки базовим і узагальнюючим в досліджуваному аспекті є поняття “творчість”, вважаємо за необхідне розглянути й теоретично осмислити це фундаментальне поняття. Крім того, нами визначено такі провідні поняття, які супроводжують процес формування творчого потенціалу особистості: потенціал, особистість, творча діяльність, формування творчого потенціалу, креативність, творче мислення, конструктивна творчість, деструктивна творчість, творча активність.

Аналіз філософсько-культурологічної й історико-педагогічної літератури засвідчив, що феномен творчість стає предметом глибокого й всебічного аналізу в античній філософії, насамперед у творах Платона й Аристотеля, де провідною ідеєю розкриття сутнісних характеристик творчості постає ідея переходу вседаного небуття в буття завдяки механізмам, притаманним будь-якому розвитку. Зокрема, *творчість людини в цих філософських роздумах була ще відокремлена від божественної, і більше спиралася на самосутність людини, її дії і вчинки* [3, с.32].

Значно пізніше відбувається становлення нового розуміння творчості у межах релігійних течій. Зокрема, яскравим прикладом подібних підходів є заява Августина Блаженного про своє життя як таке, що здійснюється за релігійним сценарієм, і є процесом самотворення з охопленням типових для будь-якої *творчості* етапів й передбаченням набуття на шляху до Бога навичок занурення в глибини власного духу та виходу за його межі [4, с.215]. Щоправда, філософсько-теологічні концепції середніх віків збагатили уявлення про творчість як розмаїтий процес творення людиною добра і зла, який має спрямованість на пізнання законів і закономірностей функціонування зовнішнього світу та на саму людину, на її місце в ньому, тим самим було трансформовано античний підхід у розумінні проблеми творчості [5]. Подальшої актуалізації проблема творчості людини набула в епоху Відродження (Р.Декарт, Б.Спіноза, П.А.Гольбах, Ж.Ламетрі, Ж.Ж.Руссо, Дж.Локк), коли у філософських творах здійснюється не тільки аналіз людини в розумінні її творчості, але й взагалі виникає традиція філософських роздумів безпосередньо про творчі здібності людини, а їхній зміст зводиться до здатності індивіда мислити й діяльно освоювати світ. Саме така направленість розуміння сутності людини згодом призвела до абсолютизації зовнішніх, включаючи виховні, впливів на людину і до ігнорування духовних імпульсів активності суб’єкта творчості.

Отже, щодо філософського обґрунтування, творчість розглядається як здатність, здібність людини, що виникає в процесі праці, створювати (на основі пізнання закономірностей об’єктивного світу) з наданого дійсності матеріалу нову реальність, що задовольняє багатоманітність суспільних потреб [6].

Пізніше окреме і досить помітне місце проблема творчості людини посідала у працях представників німецької класичної філософії – від І.Канта, Г.Гегеля до К.Маркса, де було значно поглиблено уявлення про діяльнісні механізми творчої активності людини, охарактеризовано окремі види творчості (у мистецтві, матеріальному виробництві тощо) [7; 232]. Саме ці напрацювання у кінці XIX століття обумовили відповідне бачення творчості у вітчизняній думці. Такі представники української і російської традиції як Г.Сковорода, М.Костомаров, М.Бердяєв, П.Флоренський та інші підтримували ідею про єдність людини і навколишнього світу, активність якої спрямована не тільки на творення речей зовнішнього світу, але й на розбудову й саморозвиток самої себе, на мобілізацію внутрішніх потенційних (насамперед духовних) можливостей у творчій діяльності.

У 20-ті роки XX ст. у Радянському Союзі вчені активно вивчають окремі види творчості, її різнопланове вивчення здійснюється у численних філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях. Результатом цих напрацювань постає визначення й обґрунтування методологічних засад, розробка конкретних методик аналізу якостей творчої особистості, проте досить критично, з позиції загальних внутрішньо політичних позицій, аналізувався досвід закордонних дослідників.

Проведені дослідження дали поштовх до започаткування комплексної науки про творчість – *еврилогії*, було навіть створено Інститут еврилогії. Однак, у 30-ті роки XX ст. дослідження у галузі вивчення творчого потенціалу людини під тиском внутрішньо політичних подій і боротьби з ворогами радянського народу були згорнуті і відновлені лише на початку 60-х років та набули поширення у 70-80-ті роки XX століття. Саме для цього періоду характерні дослідження проблем творчості особистості, формування її творчого потенціалу та внутрішніх психологічних сил.

З позицій психології творчість розглядається у якості фундаментальної здібності особистості. Психологи визначають творчість як здатність неординарно й оригінально розв'язувати проблемні ситуації. Така здатність отримала назву креативність [8]. З іншої позиції, психологічна наука визначає творчість також як діяльність, кінцевим підсумком якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей.

Так, на думку О.Киричука, творчість — це відкриття себе, самовираження власного "Я", самореалізація. За визначенням О.Моляко, творчість становить діяльність, результат якої характеризується суб'єктивною новизною, оскільки вона пов'язана із засвоєнням нових знань, переживаннями, активізацією творчого потенціалу у розв'язуванні різноманітних задач у навчально-виховному процесі [9, с.94].

У свою чергу, тлумачний словник української мови дає декілька визначень терміну "творчість": 1) діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. 2) діяльність, прийнята елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку. 3) те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось. 4) здатність творити і бути творцем. Як бачимо, поняття "творчість" характеризується певною багатозначністю й широковживаністю, поєднуючи в своєму змісті як різні види діяльності, так і здібності до подібної діяльності, а також безпосередньо сам кінцевий результат або продукт.

В психології є окрема галузь вивчення – психологія творчості. Так, психологія творчості розглядає творчу діяльність як базові характеристики особистості й процес продукування творчого результату. В свою чергу предметом психології творчості як науки є творча діяльність у контексті культури, тенденції формування національно-культурної еліти, творчість як форма діалогу культурних традицій. Психологи вважають окремою галуззю, що тісно пов'язана з психологією творчості, психологію мистецтва.

Порівняно недавно виникла спеціальна наука, що досліджує закономірності творчої діяльності людини, як діяльності, спрямованої на пошуки або створення нового, – евристика (від Архімедової "еврики", що символізує радісний вигук: "Я знайшов!"). В означеному контексті слід вказати, що особливої уваги заслуговує евристична самостійна робота (ЕСР) – самостійне розв'язання окремих проблем, які виникають незаплановано. Характерною рисою ЕСР є формування вміння формулювати проблему і прогнозувати способи її розв'язання. Евристичні методи (методи "штурму мозку", генерування ідей, асоціативний метод, імітаційно-рольові ігри тощо) прискорюють пошук нових ідей і є цілком придатними для евристично-професійного навчання [10, с.73]. У подібних педагогічних умовах викладач може продуктивно розвивати у студентів уміння й навички творчої діяльності і, як наслідок, ефективнішого професійного функціонування. Щодо визначення терміну "потенціал" тлумачний словник української мови подає наступне: (рос. потенциал, англ. potential, нім. Potential n) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. У філософському словнику представлено визначення спорідненому терміну "потенційність" (від лат. potentia – здібність, сила,

міць, дієвість) – притаманна життєвій субстанції тенденція, яка за сприятливих умов досягає своєї мети, і, відповідно, потенція – можливість, внутрішньо присутня сила, здатність до дії [11, с. 357].

Термін “особистість” має велику кількість визначень, запропонованих різними вченими. Так, за Леонтьєвим, особистість – це цілісність суспільних відносин, що знаходять свою реалізацію в різних видах діяльності. Рубінштейн визначав особистість як сукупність внутрішніх умов, через які трансформуються зовнішні впливи. За Ганzenом особистість – це суспільний індивід, об’єкт та суб’єкт суспільних відносин і історичного процесу, який виявляє себе в спілкуванні, діяльності й поведінці. І.Кон вбачав в особистості людину-індивіда в якості члена суспільства, в якому інтегровані соціально значущі риси. Б.Ананьєв характеризує особистість як суб’єкт суспільної поведінки й комунікації. За А.Петровським, особистістю є людина як суспільний індивідум, суб’єкт пізнання та об’єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовленням і здатна до трудової діяльності. К.Платонов бачить в особистості людину як носія свідомості. За Ю.Щербатих, особистість є сукупністю індивідуальних і психологічних особливостей, що формуються протягом життя і визначають своєрідне ставлення певної людини до самої себе, суспільства й довколишнього світу в цілому.

Отже, поєднуючи усе, можемо дати наступне визначення категорії “творчий потенціал” у психолого-педагогічному, і філософському контекстах: творчий потенціал – це можливості особистості, що можуть бути використані у діяльності, спрямованій на створення нових духовних і матеріальних цінностей. Не можемо не актуалізувати думку про те, що творчий потенціал є не лише сукупністю природних задатків, а і сукупністю можливостей і здібностей, які індивід отримує під час навчально-виховного процесу. Доповнюючи наше визначення, зазначаємо, що творчий потенціал є інтегральною цілісністю природних і соціальних сил людини, які є поштовхом до самореалізації і саморозвитку. При чому творчий потенціал містить у собі різні людські здібності: мислення, пам’ять, волю, самоорганізованість, працездатність, наполегливість, дар передбачення, вміння проявляти ініціативу й відходити від стандартного шаблону дій. У свою чергу, згадане вище дає нам підстави твердити, що формування творчого потенціалу є ні чим іншим як процесом накопичення, розвитку й реалізації природних і соціальних сил особистості, що вимагає створення відповідних педагогічних умов і психологічного мікроклімату в межах певної групи.

О.Кайдановська відзначає, що філософська категорія творчості як діяльності, спрямованої на створення нового, неповторного, оригінального, суттєвою складовою містить творче мислення людини. Психологічний словник визначає його як вид або тип мислення, що характеризується створенням суб’єктивно нового продукту та новоутвореннями у самій пізнавальній діяльності на шляху його створення. Ці новоутворення становлять визначну відмінність такого типу мислення і мають вияв у мотивації, цілях, оцінках. Важливим елементом творчості та творчого потенціалу є креативність. Креативність визначається як здатність перетворювати діяльність на творчий процес. В.Моляко виділяє сім ознак креативності, таких як оригінальність, евристичність, фантазія, активність, сконцентрованість, чіткість, чуттєвість. В контексті нашого дослідження слід наголосити, що існують два кардинально протилежні, на перший погляд, види творчості: конструктивна і деструктивна. Зрозуміло, що конструктивна творчість не може заважати й шкодити. В.Франкл відносить до творчості лише конструктивну діяльність, в той час як ряд інших психологів, зокрема К.Роджерс, вважає деструктивну творчість лише відносно негативним явищем. В своїх напрацюваннях Роджерс наводить приклади з історії, коли спочатку засуджені і неприйнятні творчі винаходи були схвалені і оцінені через деякий час [12, с.300].

Останнім часом доволі розповсюдженим стало поняття “деструктивної творчості”, яке в загальних рисах визначає перетворювальні дії людини з руйнівним характером, починаючи від військової, кримінальної, аморально спрямованої діяльності до спотворення і знищення природи, прямого чи опосередкованого нанесення фізичної або психологічної шкоди іншим людям. Спільним в обох протилежних видах творчості є наявність новизни. Суттєвим є зауваження, що інколи межа між конструктивним і деструктивним видом творчості доволі нечітка й мінлива. Проте, на нашу думку, якщо творчий потенціал людини спрямовувати не лише на задоволення сьогоденних потреб, а робити все з думкою про майбутнє, ми зможемо досягти домінування конструктивних творчих ідей. У формуванні творчого потенціалу майбутніх поколінь має глибоко пройти ідея “Твори так, щоб не нашкодити!” Терміни “творчість, творчий потенціал” викликають в нашій свідомості лише позитивні відчуття, тому ми поділяємо думку східних культур про те, що творчість є поєднанням естетичного й етичного, а отже, у ній не повинно бути негативного й антикультурного.

Висновки. Як бачимо з викладеного вище, категорія “творчий потенціал” привертає все більшу увагу науковців та на сьогодні досліджується в різних контекстах: культурологічному, педагогічному,

психологічному, філософському. Крім того, поняття “творчий потенціал” відзначається багатозначністю і широковживаністю, поєднуючи в собі як здатність до творчої діяльності, так і елементи самої творчої діяльності, а також безпосередній результат цієї діяльності. В ході нашого дослідження нами було запропоновано визначення категорії “творчий потенціал”: творчий потенціал – це інтегральна цілісність природних і соціальних сил людини, що можуть бути використані у діяльності зі створення нових матеріальних і духовних благ і є поштовхом до саморозвитку й самореалізації. У контексті гуманізації та фундаменталізації освіти, впровадження особистісно-орієнтованого підходу, вимоги самоосвіти в умовах зростаючого обсягу інформації роль творчого потенціалу студентів є беззаперечною. Творчий потенціал особистості постає необхідним критерієм адаптаційної спроможності, професійної компетентності, потужним фактором саморозвитку та самореалізації. Сьогодні актуальними і пріоритетними є дослідження організації співтворчої діяльності, де ролі викладачів і студентів знаходяться у визначеній рівновазі, яка запобігає формуванню деструктивних елементів творчого потенціалу. Саме в цьому питанні ми вбачаємо перспективи подальших розвідок і напрацювань.

Література

1. Дебердеева Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества / Т. Х. Дебердеева // *Инновации в образовании.* – 2005. – №3. – С.5-13.
5. Карпенко И.П. Образовательная среда и интеллектуальный потенциал обучаемых / И. П. Карпенко, Е. В. Чныхова, Н. Ф. Шляхта // *Инновации в образовании.* – 2005. – №4. – С.84-103.
6. Пенев А.С. Аристотель. Наука и личность: философский очерк / пер. с болгарского А. Северина. – Иркутск : Знание, 1987. – 131 с.
7. Музичка І. Християнство в житті особи і народу / І. Музичка. – К. : Інститут філософії НАН України, 1999. – 387 с.
8. Всемирная энциклопедия философии / глав. науч. ред и сост. А. А. Грицанов. – М. : АСТМн, 2001. – 1312 с.
9. Горлач М.І. Основи філософських знань. (Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство). – Издательство: ЦУЛ, 2008. – 1028с.
10. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант / пер. с нем. А. А. Потапов. – Красноярск : Полифест и К., 2008. – 267 с.
11. Ковчин Н.А. Диференціація та інтеграція в процесі розвитку творчого потенціалу учнів старших класів [Електронний ресурс]. – режим доступу: www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Pedagogica/22892.doc.htm
12. Моляко А.В. Психология решения школьниками творческих задач / А. В. Моляко. – К., 1983. – 152 с.
13. Туркот Т.І. Технологія самостійної роботи студентів, що зберігає їхнє здоров'я (з досвіду роботи) / Т. І. Туркот, І. В. Осадчук // *Педагогіка і психологія.* – 2006. – №3. – С.65-73.
14. Философский энциклопедический словарь / [ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. Ф. Кораблёва, В. А. Лутченко]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
15. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.